

УДК 39(=161.2)Іванов П.
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2021.30.3>

Ірина Грищенко, д-р філол. наук, доц.
ORCID: 0000-0002-7152-6961
e-mail: hryshchenko_i@ukr.net, iryna_hryshchenko@univ.net.ua
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

НАРОДНІ ПРИКМЕТИ В ЗАПИСАХ ПЕТРА ІВАНОВА

Фольклорні автентичні записи становлять значний інтерес для представників різних наукових напрямів, які намагаються дослідити результати осмислення народного життя, навколишньої природи тощо. Наукова спадщина Петра Іванова репрезентує фольклор території Куп'янщини кінця XIX – початку XX ст. Протягом тривалого періоду дослідник проводить фіксацію фольклорних матеріалів на порівняно невеликій території. Його записи демонструють домінування традицій української культури, показують побутове й духовне життя населення досліджуваної території. Проте зафіксовані матеріали виявилися більшими навіть порівняно з відомими на той час збірниками. Фольклорист фіксував усі наявні тексти (послугуючись методикою природничих наук), а не лише ідеальні з погляду редактора.

Встановлено, що вагома частина його матеріалів представлена записами народних прикмет цієї території. Вони є найбільшими за обсягом з прижиттєво опублікованих матеріалів Петра Іванова. Зафіксовані фольклорні матеріали показують домінування дуалістичного світорозуміння тогочасного селянства, акцентують на своєрідності сприйняття навколишнього середовища, побуту, суспільного життя, міфології. Особливо варто наголосити на оригінальності певних творів, які не є притаманними фольклору інших територій. Досліджуваний матеріал демонструє, що записи Петра Іванова про Долю є автентичними й не мають подібних у жодному опублікованому фольклорному збірнику. Фольклорист виявив певну тотожність образів Долі, домовика й душі людини в народних уявленнях.

Наукові дослідження засвідчують, що зафіксовані П. Івановим на Куп'янщині в кінці XIX ст. фольклорні прикмети надають можливість сучасним дослідникам отримувати важливі відомості про когніції, засвідчують популярність цього жанру наприкінці XIX ст.

Ключові слова: Петро Іванов, фольклор, народні прикмети, когніція, жанр.

Вступ. Фольклор є неocenним джерелом народної мудрості, зібрання правил, традицій і світоглядних уявлень і використовується для проведення наукових досліджень у багатьох наукових галузях. Він є характерним видом мисленнєвої діяльності, системою когніції. Фольклор дає змогу опрацювати системи засвоєння, обробки інформації, збереження, використання та ретрансляції етнофором традиційних знань. Фольклористами кінця XIX – початку XX ст. було зафіксовано значний масив автентичних матеріалів, які є важливими для дослідження когнітивної системи.

Наукова спадщина Петра Іванова презентована різноманітними збірниками, у яких показано духовну спадщину Куп'янщини кінця XIX – початку XX ст. Його наукова спадщина презентує збірники народних уявлень, вірувань, народної магії, народної демонології, народної прози та поезії тощо.

У коло зацікавлень П. Іванова входили народні прикмети. Вони є значною частиною опублікованих фольклорних матеріалів. Тексти прикмет увійшли до збірників "Народні повір'я, прикмети, прислів'я і загадки про малоросійську хату" (1889), "Народні оповідання про Долю" (1892), "Народні оповідання про домовиків, лісовиків, водяників і русалок" (1893), "Дещо з народних прикмет про погоду і врожайність" (1897), окремих розділів "Прикмети і повір'я про вагітність і народження дітей" у роботі "Етнографічні матеріали, зібрані в Куп'янському повіті Харківської губернії" (1897), "Життя і повір'я селян Куп'янського повіту" (1907). Фольклорні матеріали, які увійшли до цих збірників, відображають господарчу діяльність людини, різні аспекти соціального та приватного життя. У прикметах збережено давні світоглядні уявлення, відомості про історичні події, дохристиянські релігійні вірування, магичні обрядодії, етичні та естетичні погляди, результати духовного розвитку українського народу.

Виклад основного матеріалу дослідження. За зображуваними об'єктами матеріали Петра Іванова складають: 1. Метеорологічні явища (вітер, дощ). 2. Солярні та астральні прояви. 3. Поведінка представників фауни (птахи, тварини, комахи, плазуни). 4. Стан "представників" флори. 5. Предмети матеріального побуту куп'янця (сіль, хліб тощо). 6. "Поведінка" міфологічних істот (Доля, домовик). 7. Фізіологічні прояви (душа-двійник).

Дослідники поділяють паремії із прогностичною функцією (прикмети, повір'я, віщі сні і гадання (ворожіння)) за

прагматичними текстовими функціями. Ними було запропоновано об'єднати паремії із прогностичною функцією у загальний тип прикмет: повір'я – це заборонні прикмети, віщі сні – прикмети, які сняться, а ворожіння – прикмети альтернативні, які містять у собі позитивне й негативне начало. Функціональною та смисловою ознакою у прикметах є прогноз, тобто з його втратою прикмета втрачає смисл. Такі прикмети називаються "прикметами-прогнозами". Інші прикмети мають окрім прогнозу функціональні ознаки поради або заборони, і тому втрата функціональної ознаки прогнозу не зумовлює повне руйнування прикмети. Такий текст було визначено як прикмету-правило, зазвичай магичного характеру [3, с. 102].

П. Іванов, дослідивши народні оповіді про Долю, домовика й душу, дійшов висновків про певну тотожність цих понять. Певні його припущення збігаються з висновками М. Костомарова, О. Потебні, О. Веселовського, М. Сумцова. П. Іванов пов'язує основу уявлень про домовика з анімістичними уявленнями, згідно з якими домовик – душа предка, який бере участь у справах своїх нащадків, опікується їхніми справами.

Узагальнивши матеріали прикмет про Долю, домовика, душу, зафіксовані Петром Івановим на Куп'янщині ("Народні повір'я, прикмети, прислів'я і загадки про малоросійську хату", "Народні оповіді про Долю", "Народні оповіді про домовиків, лісовиків, водяників і русалок", "Прикмети і повір'я про вагітність і народження дітей", "Життя і повір'я селян Куп'янського повіту") пропонуємо класифікувати дії міфологічних образів за функціями для прогнозування: а) прибуткової чи неприбуткової справи; б) вдалого чи невдалого періоду життя; в) попередження про смерть близьких або, навіть, і самого індивіду.

М. Сумцов зазначав, що П. Іванов зосередив увагу на куп'янській прозі, яка виявилася надзвичайно багатою (навіть у порівнянні із зібранням О. Веселовського). Його збірники, у яких зафіксовано прогностичні прикмети, пов'язані з образом Долі, до кінця XIX ст. були єдиними [4, с. 169].

Іноді людина інтуїтивно відчуває неприємності або радощі, які з нею мають статися. Внутрішній голос, який попереджує в тяжку хвилину, народ приписує діям Долі-двійника людини. П. Іванов зафіксував прикмету, що Доля-душа може попереджати "носія" про можливе лихо. Так, якщо людині здається, що її хтось кличе (хоча цього ніхто не робив), це віщує людині смерть. Аби

уникнути цього, радять не відгукуватися (особливо, коли кличе з двору у вікно), або ж, принаймні, сказати: "Убирайся ты к лыхий годины (чортовий матери)!" [1; 353–354]. Якщо ж відповісти Долю, то протягом року можлива біда, навіть смерть. Безпричинна пригніченість людини, неясне очікування якогось лиха, занепад духу, поєднаний із занепадом фізичних сил, – такий душевний стан українці пояснюють словами: "Чує щось душа, та мені не каже", "Душа щось віщує". Іноді слово "душа" замінюють у цьому випадку словом "доля" – "Доля щось чує", "Доля щось віщує" [1, с. 354]. М. Сумцов відзначає, що душа тільки хвилюється у передчутті лихого, Доля ж попереджає свого господаря про горе: вона сумує, плаче, а іноді й сама кличе його туди, де повинно статися лихо, або ж приходиться у вигляді двійника і говорить про те, що має відбутися або вже сталося [4, с. 169].

П. Іванов у збірці "Народні оповіді про домовика, лісовика та русалок" подав 26 прогностичних прикмет за поведінкою домовика (якщо домовик спить міцно, хропе, то це віщує смерть члена родини; коли, прокинувшись, почне кричати з переляку – у хаті хтось стане відьмою; вдень кричить на горищі – у господаря буде багато грошей; кричить "по-сорочому" – господиня помешкання незабаром народить дитину; кричить уночі – до смерті господаря; свистить – уся родина буде плакати; плач домовика віщує радість родині; якщо ж він сміється – родина буде плакати; танці домовика – господар купить або ж збудує нову хату; шелест на горищі віщує велику родинну сварку; періодично постукує – господар поранить себе; якщо ж стукотить голосно – когось із родини буде убито блискавкою; стукає у вікно – буде у хаті пожежа; дивиться у вікно, але на питання "Хто там?" не відповідає – до падіння стелі або й усієї хати; стрибає вдень з горища – до лиха; штовхне лампу і цим налякає когось – того очікує нещастя; вночі сяде на стіл – віщує нещастя; перекидає у печі горщики – віщує біду господині; наводить на родину смуток – до щастя; якщо домовик загадає іншому домовику загадку – віщує пожежу у домі, якщо ж розповідає казку – згорить усе село тощо) [1, с. 353].

Узагальнивши матеріали прикмет, які увійшли до збірників П. Іванова, дії Долі, домовика та душі можна класифікувати за функціями для прогнозування: а) прибуткової чи неприбуткової справи; б) вдалого чи

невдалого періоду життя; в) попередження про смерть близьких або, навіть, і самого індивіду [2, с. 12]. Отже, Петро Васильович Іванов, дослідивши народні оповіді про Долю, домовика, душу, дійшов висновків про певну totoжність цих понять.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. За обсягом записи прикмет П. Іванова перевищують зібрання інших фольклористів другої половини XIX – початку XX ст., зокрема, видання О. Шишацького-Ілліча, М. Маркевича, Д. Булгаковського, В. Ястребова, В. Милорадовича, А. Онищука. Важливо, що прикмети Куп'янщини відображають домінуючий дуалістичний світогляд селянства, демонструють характерні риси української психології у ставленні до навколишнього світу, долі, природи, міфологічний світогляд як мікрокосм етносу.

Прикмети, зафіксовані П. Івановим на Куп'янщині в кінці XIX ст., подають сучасним дослідникам важливі відомості про популярність цього жанру наприкінці XIX ст., про оригінальність певних творів, не притаманним іншим територіям.

Список використаної літератури

1. Іванов П. В. Народные рассказы о Доле // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – Київ: Либідь, 1991. – С. 342–375.
2. Неїло І. В. Народна проза Куп'янщини у записках Петра Іванова: сюжет, мотив, образ: автореф. дис... канд. філол. наук / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2005. – 18 с.
3. Пермяков Г. Л. Пословицы и поговорки народов Востока. – Москва: Наука, 1979. – 671 с.
4. Сумцов Н. Ф. Дополнение к статьям о Доле и Недоле // Этнографическое обозрение. – 1892. – Кн. XV. – № 4. – С. 169–170.

References

1. Ivanov, P. V. (1991). Narodnye rasskazy o Dole. In: *Ukrainians: narodni viruvannia, poviria, demonologia* [Folk Stories about Fate]. In: Ukrainians: Folk Beliefs, Superstitions, Demonology]. Kyiv: Lybid, pp. 342–375. (In Russ.).
2. Neylo, I. V. (2005). *Narodna proza Kupianshchyny u zapysakh Petra Ivanova: siuzhet, motiv, obraz* [Folk Prose of Kupyanshchyna in the Writings of Peter Ivanov: Plot, Motive, Image]. Avtoref. dys. kand. filol. nauk / Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv. 18 p. (In Ukr.).
3. Permyakov, G. L. (1979). *Poslovyicy i pogovorky narodov Vostoka* [Proverbs and Sayings of the Peoples of the East]. Moskva: Nauka. 671 p. (In Russ.).
4. Sumcov, N. F. (1892). *Dopolnenie k statyam o Dole i Nedole. Ethnograficheskoe obozrenie* [Supplement to Articles on Fate and Misfortune. Ethnographic Review]. Kn. XV, 4, pp. 169–170. (In Russ.).

Надійшла до редколегії 20.02.21

Iryna Hryshchenko, Doctor of Philology, Associate Professor
ORCID: 0000-0002-7152-6961
e-mail: hryschenko_i@ukr.net, iryna_hryshchenko@univ.net.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

FOLK SIGNS IN THE NOTES OF PETRO IVANOV

The article is oriented forward to folk notes of Petro Ivanov. It must be stressed that authentic folklore notes are of considerable interest to representative of various scientific fields. They are trying to explore the results of understanding folk life, environment etc. The article stresses that Ivanov's scientific heritage represents folklore of the territory of Kupyanshchyna of the 19th – 20th centuries. Over a long period he recorded folk materials of the one small territory. His records demonstrate the domination of traditions of Ukrainian culture. He showed the household and spiritual life of the population of the investigated territory. However, fixed materials turned out to be greater even in comparison with the collections at that time. Folklorist used the methodology of natural sciences. He fixed all the existing texts and not only ideal from the editor's point of view.

The emphasis has been placed on significant part of his notes represented by folk signs of this territory. These are the largest volumes of Peter Ivanov's published materials. Fixed folklore materials show the dominance of dualistic worldview of that time peasantry. Folklore records emphasize the peculiarity of the perception of the environment, life, social life, mythology. Separately, it is worth emphasizing the originality of certain works that are not inherent in the folklore of other territories. The material investigated demonstrates that the records of Petro Ivanov about the fate are authentic and do not have similarly published folk collections. Folklorist discovered a certain identity of the images of the fate, the house and the soul of man in folk views.

In general this analysis shows that Ivanov's notes of folk signs give opportunity to modern researchers to obtain important information about cognition, demonstrate the popularity of this genre in the 19th century. To summarize it is worth emphasizing on originality of certain texts that are not inherent in the folklore of other territories.

Keywords: Petro Ivanov, folklore, folk sign, cognition, genre.